

## ORIS RAZVOJA TOVARNE MERIL SLOVENJ GRADEC OD USTANOVITVE DO KONCA II. SVETOVNE VOJNE

(Ob njeni 80-letnici)

MARJAN LINASI

### ZAČETKI TOVARNE

O začetkih Tovarne meril obstajajo določeni podatki. V drugi polovici prejšnjega stoletja so stali ob reki Mislinji trije mlini; eden od njih je stal na mestu, kjer je danes tovarna. Tega pa je leta 1896 kupil Josef Farsky (po rodu Čeh) in ga dal predelati v obrat za izdelovanje upognjenega pohištva.

Josef Farsky je leta 1904 prodal obrat J. A. Sieglu (po rodu Nemcu iz Avstrije), ki je imel v Polzeli obrat za izdelovanje zložljivih meril. Siegl je še istega leta preselil proizvodnjo zložljivih meril iz Polzele v Slovenj Gradec in je bil 17 let njen lastnik. Leta 1904 se torej šteje kot ustanovno leto Tovarne meril.

### TOVARNA MERIL V ČASU LASTNIKA

J. A. SIEGLA

Firma SIEGEL & SOHN od 1904—1921

J. A. Siegl je bil lastnik Tovarne meril od 1904—1921. Bil je dober strokovnjak in je skupaj s svojim sinom — strojnim inženirjem skonstruiral oziroma izdelal specialne stroje za izdelovanje meril, kot na primer različne majhne cirkularne žage, avtomat za glajenje lističev meril, stroj za barvanje lističev meril, majhne vrtalne stroje, stroje za kovičenje meril itd. Toda tedanji lastnik Tovarne meril (firme Siegl & Sohn, kot se je uradno imenovala) je predvsem skrbel za tehnično opremo tovarne, manj pa za vzdrževanje objektov. Že pred I. svetovno vojno je lastnik nabavil v Gradcu Francisovo turbino z močjo 30 KM. Padec vode, ki je poganjal to turbino, je bil visok tri metre, pretok vode pa en kubični meter na sekundo. Sicer pa turbina ni imela regularja obratov. V istem času je bila montirana tudi horizontalna žaga. Vsi stroji v tovarni so bili na transmisijski pogon. V tovarni je bila v tem času le petrolejska razsvetljava. Izdelki Tovarne meril so bili v tem času naslednji: zložljiva merila, leseni metri, patentirana merila za izračun volumna sodov (uporabljala jih je finančna služba, ki je pobirala davke od alkoholnih pijač), merila za rezan les in hlodovino ter ravnila.<sup>1</sup>

Proizvodnja pred I. svetovno vojno je znašala približno 2500 različnih meril. V obdobju

ju od 1. 8. 1914 do 1. 1. 1918 je bila proizvodnja ustavljena zaradi vpoklica večine delavcev v vojsko. V letu 1918 pa je že bilo izdelanih 800 večjih meril. Tovarna je lahko na leto pri polnem zagonu naredila 3600 meril. Svoje izdelke je prodajala v glavnem preko grosistov na Dunaju, v Budimpešti in Krakovu, preko izvoznikov pa v Hamburgu, Novgorodu in Torinu. Dve tretjini izdelkov je bilo treba prodati še v Avstriji, ostalo pa drugod. Za takšno proizvodnjo je tovarna potrebovala na leto 10 m<sup>3</sup> lesa, 300 litrov laka, 45 kg barve, 60 kg firneža, 40 kg žice, 50 kg jeklene pločevine, 60 kg kolofonije ter 250 litrov špirita. Od vsega tega materiala so dobivali doma samo les, ostale stvari pa so dobivali iz Hamburga in z Dunaja. Tovarna je v letu 1913/14 plačala 184 kron dohodkovnega davka.<sup>2</sup>

Izdelki tovarne so bili že v tem času zelo dobri in iskani na tržišču. Tehnologija izdelovanja meril je bila dobro razvita, delavci pa natančni in vestni. Vse kovinske dele za merila je tovarna izdelovala sama iz jeklenih trakov in jeklene žice, barve in lake je izdeloval Siegl sam po lastnih receptih iz surovin, dobljenih z Dunaja in iz Hamburga.

Tudi delavnica za kartonažo je bila dobro opremljena. Spone za kartonažo so bile nabavljene na Češkem, matrice za tiskanje lističev pa v Nemčiji.<sup>3</sup>

Število delavcev se je spreminjalo oziroma je bilo različno. Povprečno je bilo v tovarni zaposlenih 10 moških in 30 žensk. Prevladovala je torej ženska delovna sila, kar se je lastniku še posebej izplačalo, saj so ženske dobivale takrat za isto delo polovico manjšo plačo kot moški. Narodnost delavcev je bila slovenska, samo v pisarni je bil zaposlen poleg Slovenca še Nemec. Delavci so bili v glavnem nekvalificirani, razen mehanika in mizarja. Moški so dobivali tedensko 6 kron plače (mezde), ženske pa samo 3 krone. Mehanik je imel plačo 12 kron, mizar pa 7.<sup>4</sup>

Po končani I. svetovni vojni in ustanovitvi Kraljevine SHS je bil lastnik tovarne še nekaj časa Siegl. Tovarna je v tem času proizvajala zelo malo. Leta 1921 jo je prodal ljubljanski firmi Lavrenčič & Co in se odselil v Avstrijo.

TOVARNA MERIL V ČASU LASTNIŠTVA DRUŽBE  
LAVRENČIČ & CO

Leta 1921 je Tovarno meril od Siegla kupila ljubljanska industrijska in trgovska družba Lavrenčič & Co. Glavna družabnika sta bila inž. Franc Zupančič in Franc Rus. Družba je delovala v povezavi s Trgovsko banko v Ljubljani, ki je imela svojo podružnico v Slovenj Gradcu (direktor je bil Janko Malenšek).

Delavcev je bilo takrat v tovarni malo. Delovodja je bil Gladež, ki se je izučil v tovarni še v Sieglvem času in je bil vsestransko uporaben. Že do konca leta 1922 se je število delavcev povzpelo na približno 60. Tega leta so zaposlili v tovarni tudi inž. Adolfa Nejepso (po rodu Čeh), ki je ostal v tovarni do januarja 1925, in mladega ter zelo sposobnega orodnega ključavničarja Janka Zupančiča. V tem času je bilo v tovarni pomanjkanje surovin, predvsem suhega lesa. polagoma pa je tovarna začela nabavljati potreben material in leta 1922 si je uredila manjšo sušilnico za sušenje lesa. Tega leta je tovarna nabavila v Gradcu regulator obratov za turbino in instalirali so dinamometer za električno razsvetljavo. Pogon strojev pa je bil še naprej transmisijiški.

Naslednje leto so na posameznih objektih zamenjali strehe in uredili dve stanovanjski sobici, ki sta ju dobila Zupančič in Gladež. Ob severovzhodni strani objekta, kjer je bila žaga, je bil teren dokaj visok in je strmo padal k objektu. Kamenje, ki je padalo, je poškodovalo severno stran tega objekta. Vodstvo tovarne se je dogovorilo z lastnikom polja na hribu, zidarskim mojstrom Krenkom, da ga je odstopil tovarni, v zameno pa je dobil tovarniško polje na desnem bregu Mislinje.

Če je bilo dovolj vode, je žaga delovala noč in dan. Le v poletnih mesecih, ko je bilo običajno manj vode, je delovala podnevi tovarna ponoči pa žaga.

Izdelkom, ki so jih v Tovarni meril izdelovali v prejšnjem obdobju, so tedaj pridružili še trikotnike, priložnike, po dobavi rezkalnega stroja iz Nemčije pa tudi lesene peresnice za šolarje. Prodajala jih je ljubljanska centrala — med drugim tudi v Italijo in na Češko. Izdelki so se dobro prodajali. Kvaliteta le-teh je bila dobra in v tem času ni bilo nobene reklamacije.<sup>5</sup>

Po nekaj letih dobrega poslovanja je Tovarna meril zašla v finančne težave. Leta 1927 jo je po ugodni ceni (za 385.000 din) od druž-

be Lavrenčič & Co kupil Ivan Mikolič, doma iz Želimelj pod Turjakom.

TOVARNA MERIL V ČASU LASTNIKA  
IVANA MIKOLIČA

Največji razmah je doživela Tovarna meril v obdobju od leta 1927 do 1941, tj. ko je bil njen lastnik Ivan Mikolič, Le-ta jo je kupil od firme Lavrenčič & Co. Cena, ki jo je Mikolič plačal za tovarno, je bila glede na vrednost tovarne zelo nizka.<sup>6</sup> Samo lesa je bilo na zalogi v lesnem skladišču za takšno vrednost.<sup>7</sup> V svojih letnih poročilih navaja Mikolič, da je vložil v podjetje 1.372.000 din kapitala.<sup>8</sup> V to vrednost je gotovo vračunana cena dotakratnih strojev tovarne, objektov oziroma proizvodnih prostorov, cena novih strojev in naprav, ki jih je kmalu začel nakupovati in cena dodatnih proizvodnih prostorov. Na začetku januarja 1928 je Ivan Mikolič naznanil okrajnemu (»sreskemu«) poglavarju v Slovenj Gradcu, da je pričel z opravljanjem proste obrti in prosil, da se mu izda obrtni list. Navaja, da se bo ukvarjal tudi z žagarstvom in lesno trgovino na drobno.<sup>9</sup>

Tovarna je bila zavarovana pri dveh zavarovalnih družbah v Ljubljani, in sicer pri družbi Union za 880.000 din in Dunav za 2.040.000 din.<sup>10</sup> Bančne posle je tovarna še naprej opravljala pri Ljubljanski kreditni banki, podružnici Slovenj Gradec.

Mikolič se je leta 1933 včlanil v Zvezo industrialcev Dravske banovine.<sup>11</sup>

Novi lastnik tovarne je bil sposoben organizator in dober poznavalec tržnih zakonitosti, kar se je kmalu začelo kazati v proizvodnji in prodaji. Začel je širiti proizvodne prostore, nabavil nekaj novih naprav in popestril število izdelkov. Po vmesni krizi v letih 1932 in 1933, ki je imela za posledico odpuščanje delavcev in zastoj proizvodnje, je sledilo obdobje konjunktore. Največji razmah je doživela tovarna v letih 1935, 1936 in 1937.

Leta 1932 je Mikolič nabavil parno lokomobil z močjo 100 KM, ki jo je dal namestiti v tovarno v naslednjem letu, da je pogonjala stroje namesto prejšnje Francisove turbine na vodni pogon. To je bila ena izmed velikih pridobitev za tovarno. Pogon strojev je ostal še naprej transmisijiški, in sicer od lokomobile s sistemom jermenja do vsakega stroja.

Naslednja velika pridobitev za tovarno je bil nov rezkalni stroj, štiristranski skobelni

stroj in nekaj manjših strojev.<sup>12</sup> Skupno je imela tovarna v letih pred II. svetovno vojno 148 strojev in naprav, od tega 22 v rezervi.<sup>13</sup> Bili so v glavnem nemški različnih znamk.

Z uvajanjem nove tehnologije pa so začeli nastajati tudi zelo težavni delovni pogoji. V prostorih so se začele kopičiti lesne iveri in lesni prah, ki je precej onemogočal kvalitetno obdelavo ploskev izdelkov, na katere so tiskali skale. Zaradi tega je Mikolič dal vgraditi skromne ventilacijske naprave s silosom za lesni prah in žagovino.

Kljub temu, da je zaradi večje precejšnje količine lesa, lesnega prahu in žagovine obstajala nevarnost požarov lastnik tovarne ni poskrbel za nabavo gasilnih aparatov. V tovarni tudi ni bilo prostovoljne gasilske enote (gasilni aparati in brizgalna na motorni pogon so bili nabavljeni šele v letu 1944). Požarov na srečo ni bilo. V primeru le-teh pa je obstajala možnost gašenja, in sicer z vodo industrijskega kanala, ki je potekal tudi skozi glavno proizvodno halo.<sup>14</sup>

Tovarna meril je v času Mikuliča proizvedla več novih tipov meril s centimetrsko in milimetrsko skalo, oziroma zamenjana je bila cola. Vsa merila so bila žigosana z žigom »merila za privatno rabo«. V Mikuličevem času so začeli izdelovati tudi merila za livarje ali procentna merila. Osnovni proizvodi pa so še naprej ostala zložljiva merila različnih dolžin. Leta 1936 so začeli izdelovati vodne tehtnice (»libele«) ter trikotnike in različen šolski pribor, naslednje leto pa lesene peresnice za šolarje ter zelo domiselne lesene igrače. Izdelovali so tudi najrazličnejši pisarniški material, kot npr. črnilnike, sušila, držala za peresnice, krivuljnice, položna ravnila, šestila, risalne deske, prizmatična merila, merila za okrogel les, deske itd., pa tudi pasti za miši, obešalnike, valjarje za testo, škatle za brivski pribor. Večina predmetov je bila izdelana iz trdega lesa (javor, bukev in hrast).<sup>15</sup>

Za povprečno enoletno proizvodnjo je tovarna porabila 150 m<sup>3</sup> lesa, 1000 kg barve, 1000 kg lakov, 1000 kg kleja, 50 m platna, 2500 kg železa in jekla ter 1000 kg olja in maziv. Za kurjenje lokomobile je potrebovala okrog 15 vagonov žagovine.<sup>16</sup>

Repromaterial je tovarna dobivala delno doma, delno pa ga je uvažala. Železo je dobivala iz jeseniške železarne, barve pa iz Zagreba. Uvažala je največ iz Nemčije (libele, papir, aluminij, kemikalije in barve), Švedske (razna jekla), Madžarske (medeninaste palice), Avstrije (brusilne plošče, papir, je-

klo), Italije (koprivov les) in Anglije (specialno jermenje).

Pogonska sredstva (olje, bencin, premog) je tovarna nabavljala večinoma v Ljubljani in Zagrebu.

Les so ji dobavljali predvsem okoliški kmetje, na zalogi pa je tovarna vedno imela do 15 vagonov rezanega lesa.<sup>17</sup>

Tovarna meril je izdelke prodajala v glavnem na domačem trgu, nekaj jih je tudi izvažala, in sicer v Avstrijo, Belgijo in celo v Palestino. Izvoz je bil zelo otežen zaradi kliminskih obračunov. Tovarna ni imela svojih zastopništev, temveč je prodajala izdelke prek svojih potnikov. Tako se je npr. Ivan Mikolič pogodil leta 1939 z Martinom Šeligom iz Zagreba da bo le-ta prodajal izdelke na območju dravske, savske, primorske, vrbaske, večjega dela drinske ter na odsekih donavske in zetske banovine, skratka na območju skoraj celotne Kraljevine Jugoslavije. Za to naj bi prejemal 7 % provizije od prodanih izdelkov.<sup>18</sup> Izdelke so pošiljali do kupcev po železnici, za prevoz od tovarne do železniške postaje pa so uporabljali lastno konjsko vprego.

Prodajo izdelkov sta oteževala predvsem konkurenca v industriji lesne stroke in upadanje gradbene dejavnosti. Dokaj višje davjatve v primerjavi z drugimi banovinami so onemogočale lastniku še večji dobiček. Delovna sila je bila domača (tujcev podjetje ni zaposlovalo). Število delavcev je vseskozi nihalo. Medtem ko jih je bilo v letu 1931 še 151, je število v naslednjih dveh letih zaradi gospodarske krize, ki je zajela tudi Jugoslavijo, padlo (za leto 1933 navajajo samo 30 delavcev). Že leto pozneje jih je bilo dvakrat toliko, v naslednjih letih pa se je število delavcev še povečalo, in sicer: 1935 — 104; 1936 — 126; 1937 — 155; 1938 — 155; 1939 — 161; 1940 — 126.<sup>19</sup>

Razmerje med številom moških in žensk je bilo v povprečju 1 : 1, čeprav se je tudi to razmerje spreminjalo. Delovna sila je bila v glavnem ne kvalificirana. Najbolj kvalificirana sta bila obratovodja Gladež in ključavničarski mojster Janko Zupančič. Slednji se je že leta 1933 sprl z lastnikom in zapustil tovarno. V tovarni ni bilo delavcev ne s srednjo in tudi ne z višjo ali visoko izobrazbo.

Vse posle v tovarni sta v glavnem vodila lastnik tovarne Ivan Mikolič in njegova žena.

Ivan Mikolič je bil sin mežnarja iz Želimelja pod Turjakom. Njegova žena Marija je bila branjevka, rojena v okolici Reke. V letih takoj po I. svetovni vojni sta prišla tako rekoč goloroka v Šmartno pri Slovenj Gradcu in

vzela v zakup gostilno (pri Kacu). V isti stavbi sta imela tudi trgovino. Z raznimi goljufijami in prevarami, s katerimi sta precej kmetov iz okolice spravila na boben, sta si tako v kratkem času nagrabila precejšnje premoženje, da sta lahko kupila Tovarno meril. Le-ta je pod novim lastnikom bila znana daleč naokrog kot najbolj nesocialna, z najnižjimi plačami in najslabšimi delovnimi pogoji ter je kot taka bila predmet številnih kritik. Za vse to se lastnik ni zmenil in je mirno nadaljeval s svojim sistemom kapitalističnega izkoriščanja. Leto za letom si je na račun delavskih žuljev kopičil premoženje: opremljal tovarno z novimi stroji, ob tovarni si je zgradil veliko stanovanjsko hišo, kupil je šest-cilindrski avto znamke Opel in kupoval posestva.

Delavce je zelo slabo plačeval. Uvedel je 9-urni delavnik, plačeval pa ga je kot osemurnega. Povprečna plača delavca je znašala 450 do 500 din mesečno, medtem ko so delavci v drugih tovarnah zaslužili 1400 do 1600 din. Razmerje med povprečnim zaslužkom delavca in dobičkom kapitalista je bilo 1 : 12. Bile pa so tudi razlike med plačami različnih kategorij delavcev, posebej pa še med plačami moških in žensk, saj so le-te za enako delo prejemale manjšo plačo kot moški. Zato je imel lastnik interes zaposliti čimveč žensk. S takšnimi plačami so delavci le težko shajali. Na srečo je bila večina med njimi polproletarcev, ki so imeli doma nekaj zemlje, sicer bi bilo njihovo življenje še težje.

Delavcem so se dogajale še številne druge krivice. Pogosto se jim nadure niso priznavale, niso imeli zaščitnih sredstev (delovni plašči, rokavice in maske), varnostnih naprav na strojih ni bilo itd. Če je Mikolič izvedel, da bo v tovarno prišla inšpekcija, je ukazal na hitro montirati varnostne naprave; bolj nevarne stroje je sploh ustavil, delavca pa poslal na drugo delo. Ko pa je inšpekcija odšla, so morali varnostne naprave s strojev spet odstraniti, češ da ovirajo delo. Zaradi pomanjkanja varnostnih naprav in zaščitnih sredstev so bile nesreče pri delu zelo pogoste. Lastnik tovarne je delavca v takem primeru ozmerjal, vso krivdo zvrget na njega in mu je celo pred komisijo sugeriral, češ da si je nesreče kriv sam.

Mikolič je delavce izsiljeval tudi med državnimi volitvami 1935 in jim grozil z odpustom, če se ne bodo podpisali za kandidata, za katerega je navijal on.

Delovni čas v tovarni je trajal od 7. do 12. ure in nato spet od 13. do 17. Delati je bilo

treba tudi ob sobotah. Dopustov ni bilo, prav tako tudi ne odmora za malico, niti organizirane prehrane v tovarni, delavci so si morali malico prinesiti s seboj in jo pojedli mimogrede med delom. Za evidenco prisotnih so uporabljali posebne markice. Kršitve delovnih dolžnosti so bile strogo kaznovane — neredko z odpusti delavcev.

Mikolič je bil sicer kot nasprotnik nacizma že aprila 1941 zaprt v zbirnem taborišču za izseljence iz Mislinjske, Dravske in Mežiške doline v Šmartnem in nato izseljen, bil pa je vedno nasprotnik tudi OF. Iz izgnanstva se je vrnil v Ljubljano in sodeloval pri organizaciji »bele garde«. Po vojni je zbežal v Argentino. Skratka, njegovi nekdanji delavci ga poznajo kot človeka brez značaja, brez vsakega socialnega in nacionalnega čuta, zviatega, podlega in vsestranskega izkoriščevalca. Tudi njegova žena ni bila nič boljša od njega.

Zato so se na sestanku, ki je bil dne 23. 7. 1945, vsi delavci Tovarne meril soglasno izrekli proti njegovi vrnitvi.<sup>20</sup>

Vsestransko izkoriščanje, slabi delovni pogoji itd., so ustvarjali med delavci veliko nezadovoljstvo in jih sililo v reševanje svojega težkega položaja. Prvi je skušal organizirati tovarniške delavce leta 1933 Janko Zupančič. Zborovanje delavcev je bilo v Druškovičevi gostilni na Glavnem trgu v Slovenjem Gradcu. Delavcem je govoril predstavnik sindikatov iz Ljubljane, podpisali so tudi pristopne izjave. Ta organizacija je obstajala le nekaj mesecev. Mikolič je prek svojih agentov izvedel za organizacijo delavcev. Hitro je interveniral in začel je odpuščati delavce, predvsem člane odbora. Zagrozil je, da bo vse organizirane delavce odpustil iz službe in najel druge. Prepričal jih je, naj ne nasedajo Zupančiču, češ da mu le-ta hoče na tak način škodovati, ker sta v osebnem sporu. Nato jih je še pogostil. Tako je Mikoliču uspelo, da je razbil delavsko organizacijo. Isto leto sta bila v tovarni tudi dva poskusa organiziranja partijskih celic, vendar sta propadla.<sup>21</sup>

Tako je bilo vsakršno organiziranje delavcev onemogočeno, delavci pa so ostali še naprej izpostavljeni neusmiljenemu izkoriščanju.

#### TOVARNA MERIL V ČASU OD 1941—1945

Po izgonu lastnika Mikoliča je bila Tovarna meril še v letu 1941 podržavljena. Za upravnika tovarne so Nemci postavili njegovega nekdanjega lastnika J. A. Siegla.

Njega je pozneje zamenjal Hosner, ki je bil komunist in je hodil na partijske sestanke k Tretjaku v Pameče.<sup>22</sup> Število delavcev tovarne je bilo na začetku okupacije približno tako kot pred njo. Spreminjati pa se je začelo leta 1942, ko so se začele mobilizacije v nemško vojsko. Precej delavcev je odšlo tudi v Arbeitsdienst (nemško delovno službo), pozneje pa tudi v partizane. Za leto 1943 se omenja samo 73 zaposlenih, od tega 40 delavcev in 28 delavk, ostali pa so bili uradniki in strokovno osebje. Njihove plače so bile določene po tarifi za lesno industrijo in obrt na slovenskem Štajerskem.

V bilanci za leto 1941 se omenja proizvodnja takih izdelkov kot pred vojno, prav tako tudi za naslednja leta, vendar je znano, da so v tem času izdelovali v tovarni tudi potreščine, namenjene za vojsko (lesene barake, garderobne omarice, sanitetne omarice itd.).<sup>23</sup>

Med vojno je bilo investirana v tovarno le 5500 RM kapitala, oziroma 39.083 din po tečaju iz leta 1940 in 1941. Nabavljene pa so bile naslednje naprave: avtomat za brušenje krožnih žag sistema Volmer, aparat za žgalno slikanje, aparat za čiščenje olja, 10 ročnih brizgaln, požarna brizgalna na motor ter nekaj pisarniškega materiala in pripomočkov. Ob koncu vojne je bilo v tovarniški blagajni še 2371 din, na zalogi pa še precej različnih proizvodov.<sup>24</sup>

Med vojno je imela tovarna svojo obratno stražo, sestavljeno iz samih delavcev tovarne. Ni znano, da bi bili Nemci ob odhodu poškodovali tovarniške stroje oziroma naprave.

Med okupacijo v sami tovarni ni bilo kakšne organizacije delavcev, bili pa so skoraj vsi organizirani drugod in so podpirali narodnoosvobodilni boj. Približno 30 delavcev je odšlo tudi v partizane;<sup>25</sup> od teh jih je padlo 10.<sup>26</sup>

V letu 1944 (oktobra) so partizani — kurirji vojaške kurirske postaje 1—13 (nekdanji delavci tovarne) celo vdrli ob 10. uri zvečer v tovarno, izvedli manjšo sabotažno akcijo

oziroma potrgali nekaj transmisijskih jermenov, zaplenili precej materiala in spregovorili delavcem popoldanske in nočne izmene ter se neovirano umaknili iz tovarne.<sup>27</sup> Glede na to, da so bili tovarniški delavci vsaj od leta 1943 v glavnem pristaši narodnoosvobodilnega gibanja, je gotovo prihajalo v tovarni do različnih ne preveč očitnih sabotaž in zaviranja proizvodnje, zaradi česar lahko sklepamo, da tovarna ni naredila za okupacijo toliko, kot bi sicer lahko.

#### OPOMBE

1. Inž. Adolf Nejepse, Praga, spominski zapis, 10. 8. 1965. — 2. Arhiv Slovenije (AS), št. 311, Starejše tvrdke, dok. 2. — 3. Gl. op. 1. — 4. AS, št. 311, dok. 1. — 5. Gl. op. 1. — 6. Iz izjav, ki so jih dajali delavci tovarne 23. 7. 1945, ko so se na zborovanju odrekli proti vrnitvi Mikoliča. — 7. Franjo Jurjec, ustna izjava z dne 7. 5. 1984 (zapisal avtor). — 8. Pokrajinski arhiv Maribor, (PAM) letna poročila o poslovanju tovarne, Fond Tovarne meril, fasc. 1. in 2. — 9. Fond, fasc. 2. — 10. PAM, »Periodični podatki za leto 1937«, Fond, fasc. 2. — 11. PAM, Potrdilo o članstvu, fasc. 2. — 12. Po pripovedovanju Franja Jurjeca, dopolnjena z dokumenti iz fasc. 1. in 2. Fonda Tovarne meril. — 13. Dokument (formular) za leto 1939, AS, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo (za l. 1939). — 14. Isto kot op. 12. — 15. Arhiv Tovarne meril, Iz kataloga Tovarne meril Ivana Mikoliča, delno dopolnjeno s spomini Franja Jurjeca. — 16. PAM, Letno poročilo za l. 1935, Fond, fasc. 2. — 17. AS, zbirka TOI. — 18. Fond, fasc. 2. — 19. Iz letnih poročil Tovarne meril, Fond v PAM, fasc. 1. in 2. — 20. Podglavje napisano delno na osnovi podpisanih izjav delavcev Tovarne meril z dne 23. 7. 1945, delno po pričevanju Franja Jurjeca. — 21. Franjo Jurjec, ustna izjava, 7. 5. '84. — 22. Franjo Jurjec, ustna izjava. — 23. PAM, fasc. 1 in pričevanje Franja Jurjeca. — 24. PAM, fasc. 2. — 25. Franjo Jurjec, izjava. — 26. Iz napisa na spominski plošči v tovarni. — 27. Izjava Karla Krevka Marjana (vodje 1-13 oz. akcije), 1984 (v Arhivu Koroškega pokrajinskega muzeja revolucije).